

## RECEPTAREA ISTORIOGRAFIEI ROMÂNEȘTI PRIVITOARE LA ANTICHITATE ÎN FRANȚA, CU PRIVIRE SPECIALĂ ASUPRA CORESPONDENȚEI SAVANTE

---

Această scurtă contribuție privește un subiect de două ori excentric, și anume receptarea istoriografiei românești în Franța, mai precis a istoriografiei antichității, în condițiile în care la congresul de la Iași au fost prezenți foarte puțini antichizanți. Într-adevăr, aceștia frecventează de regulă circuitele circumscrise domeniului, majoritatea fiind arheologi.

Receptarea istoriografiei românești despre Antichitate în străinătate este mediată, filtrată prin mijloace variate<sup>1</sup>: corespondența savantă – care implică și schimburi bibliografice susținute și întreținerea unor rețele pe termen lung; relații amicale, care pot completa simpla colaborare; cooperări instituționale; proiecte editoriale comune sau sincronizate; rețele de difuzare; limbile de circulație alese; neuitând traiectoriile individuale, cu accidente lor. Toate aceste aspecte sunt subsumate însă unor politici culturale care definesc o epocă – și care sunt ilustrate pe deplin în cazul de față: mai întâi, relația privilegiată a Principatelor Române cu „sora latină mai mare” în secolul al XIX-lea și importarea entuziastă a modelului politico-cultural francez<sup>2</sup>, trecând prin ponderea covârșitoare a francezei ca limba internațională *par excellence*; în al doilea rând, sincronizarea deplină din prima jumătate a secolului XX, timp în care tinerii promițători se formau în Occident, îndeosebi în Franța; în al treilea rând, după paranteza stalinistă, reluarea selectivă a legăturilor cu Occidentul de către regimul comunist; în al patrulea rând, restabilirea

---

<sup>1</sup> Câteva prezentări ale studiilor clasice din România: D. M. Pippidi, „Les études classiques en Roumanie de 1939 à 1945”, *Bulletin de l'Association Guillaume Budé*, 1946 (2), p. 77–81; V. Buescu, „Les études classiques en Roumanie”, în *Mélanges de philologie, de littérature et d'histoire anciennes offerts à J. Marouzeau par ses collègues et élèves étrangers*, Paris, 1948, p. 71–84; E. Condurachi, „Roumanie. La philologie gréco-latine”, în *La filologia classica greca e latina nel secolo XX. Atti del Congresso Internazionale. Roma, Consiglio Nazionale delle Ricerche, 17–21 settembre 1984*, II, Pisa, 1989, p. 1003–1017.

<sup>2</sup> Acest model era dublat de cel german, care nu a îndeplinit însă rolul major din alte țări, de exemplu din Ungaria sau din Bulgaria vecine; pentru ultima vezi, spre exemplu, Tch. Marinov, „Entre Berlin, Vienne et Sofia: la contribution germanophone dans la formation des études thraces en Bulgarie”, *Revue Germanique Internationale*, 16, 2012, p. 105–117.

francofoniei și intensificarea legăturilor după 1989, într-un context marcat însă de diminuarea drastică a influenței culturale franceze, prin globalizarea anglofonă, noile politici editoriale și restructurarea cercetării în România.

Dat fiind subiectul, multe dintre legăturile și ecourile pe care le voi menționa în această notă privesc aspecte mai tehnice, nu atât arheologia (care are propriul ei circuit), cât mai ales epigrafia – disciplină la fel de exigentă –, prin noutățile aduse constant la cunoștința publicului savant. Iată de ce cele câteva nume ale unor istorici în viață pe care le voi menționa pe alocuri au doar valoare de exemplu și nu indică nicidecum vreo ierarhizare sau privilegieri. Dintre aspectele enunțate mai sus, a căror pondere este greu de evaluat, mă voi concentra asupra rolului corespondenței savante, revelatoare și pentru fenomenul receptării, aducând câteva date inedite din dosare aflate în lucru.

Mulți antichizanți formați în ultima perioadă a comunismului cât și înainte cunosc foarte bine franceza, au avut posibilitatea de a călători și de a stabili contacte, mai ales după 1989<sup>3</sup>; cel mai important e însă faptul că au publicat cel puțin o parte, dacă nu chiar cea mai importantă, dintre producțiile lor, în franceză, care a constituit atâta vreme limba de predilecție pentru difuzarea largă a sintezelor sau a noutăților. Alții, mai tineri, s-au putut forma în Franța sau în alte țări francofone, atrași de modele de urmat sau de biblioteci cuprinzătoare, beneficiind de deschiderea și de spiritul de colaborare ale universitarilor occidentali, de la schimburile Erasmus până la acorduri bilaterale și tezele în cotutelă de care beneficiază cu precădere partea română.

Franceza nu a fost doar un mijloc de racordare la Occident sau de vehiculare a propriilor producții, sau un pretext de demarcare, dar și un vector de importare și asimilare a sintezelor și a schimbărilor de paradigmă, fie prin traduceri, fie prin lecturi mai mult sau mai puțin îngăduite. Aceste fenomene s-au reflectat în istoriografia românească în general prin influența extraordinară a Școlii Analelor<sup>4</sup>, iar în domeniul antichității prin școala de antropologie istorică (Louis Gernet, Jean-Pierre Vernant, Pierre Vidal-Naquet, Marcel Detienne)<sup>5</sup>.

Merită precizat că o parte dintre antichizanții români sunt stabiliți definitiv în Franța, cei mai mulți după studii, cum este și cazul meu<sup>6</sup>, fiindu-le mai ușor să se

---

<sup>3</sup> Pentru a da doar câteva nume: de la București, Zoe Petre și Constantin C. Petolescu; de la Cluj, Ioan Piso și Radu Ardevan; de la Iași, Nelu Zugravu.

<sup>4</sup> Ca student la Cluj, am avut privilegiul să-l ascult pe Pompiliu Teodor vorbind despre acest curent, descoperind alte paradigme decât mitistoria națională; vezi acum emoționanta evocare a savantului clujean de către Z. Petre, „Voilà pourquoi j’aimais Rosine”, în C. Teodor (ed.), *Pompiliu Teodor și lumea prin care a trecut*, Cluj, 2016, p. 198–201.

<sup>5</sup> Zoe Petre a fost cea care a popularizat acest curent, prin traduceri și exemplu personal; vezi, spre exemplu, culegerea de studii intitulată *Cetatea greacă între real și imaginar*, București, 2000.

<sup>6</sup> Alte nume: Alexandru Avram (epigrafie greacă), Eduard Chirică (epigrafie greacă), Anca Dan (filologie și geografie antică), Mădălina Dana (epigrafie greacă), Mihai Popescu (epigrafie latină), Adrian Robu (epigrafie greacă), Mădălina Vârtejanu-Joubert (studii iudaice).

integreze acolo și să obțină posturi în cercetare și în învățământ decât în țara de origine, ale cărei autorități politice și morale au cu totul alte priorități. Este vorba de cei care după căderea comunismului au obținut burse acordate de statul francez pentru încurajarea francofoniei, prin intermediul unor instituții a căror atitudine favorabilă studenților străini este binecunoscută, de exemplu École des Hautes Études en Sciences Sociales<sup>7</sup>. EHESS a patronat activitatea școlii doctorale francofone în științe sociale (EDSS) de la București, pentru Europa centrală și orientală, începând din 1994; aflată sub egida Agence Universitaire de la Francophonie (AUF), EDSS a format generații întregi de istorici, antropologi, sociologi și politologi din România și țările limitrofe, cu predilecție din institute de cercetare de la București, care și-au putut astfel perfecționa formarea unor tineri<sup>8</sup>.

Emigrația intelectuală nu este însă un fenomen nou, ea cunoscând după al doilea război un prim episod considerabil<sup>9</sup>, în condiții uneori dramatice, iar un altul în a doua perioadă a regimului ceaușist<sup>10</sup>. Printre emigranți, aș evoca destinul zbuciumat al lui Scarlat Lambrino (1891–1964), format la Paris, membru al Școlii Române de la Fontenay-aux-Roses, profesor la universitatea din București și fost director al Școlii Române de la Roma (1941–1947), stabilit în Portugalia, unde este considerat refondator al studiilor clasice. Carnetele săpăturilor sale la Histria din perioada interbelică, aduse de soția sa Marcelle Lambrino la Paris (unde aceasta a încetat din viață), au fost păstrate în arhiva lui Louis Robert la Académie des Inscriptions et Belles-Lettres și au fost redescoperite recent, valorificarea lor fiind promițătoare<sup>11</sup>.

<sup>7</sup> Țin să salut energia și implicarea, pe cât de entuziastă pe atât de exigentă a dnei Rose-Marie Lagrave în revigorarea acestor schimburi intelectuale.

<sup>8</sup> Este semnificativ faptul că la o „journée d'études” intitulată „Ressaisir les circulations en sciences sociales entre la France et la Roumanie”, organizată pe 14 decembrie 2018 la Paris de către EHESS și Universitatea din București, în deschiderea Sezonului România-Franța 2019, nu a participat **nicium** oficial român de la instituțiile diplomatico-culturale care reprezintă cetățenii, nu numai statul român, în Franța. O mare parte dintre foștii elevi ai școlii doctorale francofone nu și-au putut găsi, din motive bine știute, posturi în cercetare sau învățământ în România, dar se pot împlini în „diaspora”.

<sup>9</sup> Astfel, filologul clasic Nicolae I. Herescu (1903–1961), care publicase în 1943, la Paris, *Bibliographie de la littérature latine*; arheologul Dinu Adameșteanu (membru al Școlii Române de la Roma, discipol al lui Scarlat Lambrino), rămas și el după război în Italia și specialist recunoscut al arheologiei coloniale grecești și al relațiilor cu indigenii. Alt filolog clasic, Victor Buescu (1911–1971), a rămas în Portugalia.

<sup>10</sup> Lingvistul și filologul clasic Cicerone Poghiric (1928–2009), rămas din 1979 în Franța, apoi în Germania; un cuplu de antichizanți, Alexandra Ștefan și Alexandru Simion Ștefan, care au ajuns cam în aceeași vreme la Paris. Vezi A. S. Ștefan, *Les guerres daciques de Domitien et de Trajan: architecture militaire, topographie, images et histoire*, Roma, 2005 (*Collection de l'École Française de Rome* 353); *Idem, La Colonne Trajane: édition illustrée avec les photographies exécutées en 1862 pour Napoléon III*, Paris, 2015 (în colaborare cu Hélène Chew).

<sup>11</sup> Vezi A. Avram, „Scarlat et Marcelle Lambrino: notes inédites sur les fouilles d'Istros (1928–1940) récemment retrouvées”, *Dacia*, NS, 46–47, 2002–2003, p. 185–188 (cu o variantă prescurtată în *CRAI*, 148, 2004, p. 705–709). S. Lambrino a publicat în 1951, la Paris, *Bibliographie de l'Antiquité classique: 1896–1914. Première partie. Auteurs et textes*.

La o privire rapidă, datorită producției destul de bogate redactate în limbile consacrate de circulație, inclusiv – și îndeosebi – în franceză, istoriografia despre antichitatea spațiului românesc este pe ansamblu mai familiară publicului savant occidental decât, spre exemplu, cea din spațiul sovietic sau din Peninsula Balcanică. Difuzarea este de asemenea mai bună, deși trebuie remarcat că există destule probleme de difuzare, datorate nelipsitelor considerente financiare, dar și lipsei unor politici culturale mai ambițioase. Spațiul românesc și subiectele sale aparțin astfel unei „periferii apropiate” din Europa, două fiind subiectele de predilecție care rețin interesul istoricilor occidentali<sup>12</sup> – deși trebuie insistat asupra faptului că prezentările sunt de regulă incomplete, mult prea rapide sau bazate pe literatură îmbătrânită, de multe ori deja citată:

(1) pe de o parte, istoria cetăților grecești din Dobrogea (Scythia Minor), semnificativă pentru epoca colonizării grecești, mediul colonial și elenitatea pontică, istoria instituțională și epigrafia civică, circuitele comerciale și raporturile cu indigenii, subiecte care rețin cu precădere interesul specialiștilor<sup>13</sup>;

(2) pe de altă parte, istoria Daciei romane, axată pe epigrafie, istorie militară (trupe auxiliare și legiuni) și instituțională (viața municipală), fără a uita viața religioasă, numismatica și istoria artei.

Pe ansamblu, se poate vorbi despre o privire binevoitoare, de exemplu în cazul mult dezbătutei „retrageri aureliene”<sup>14</sup>, în legătură cu care istoricii francezi au adoptat poziția istoriografiei românești și nu pe cea maghiară<sup>15</sup>, ambele fiind în realitate la fel de motivate ideologic<sup>16</sup>.

<sup>12</sup> Interes care nu trebuie totuși exagerat.

<sup>13</sup> Un tânăr cercetător francez, Thibaut Castelli, s-a specializat pe asemenea subiecte legate de Dobrogea preromană, învățând româna pentru a avea acces la toată bibliografia arheologică.

<sup>14</sup> Acest episod este, cel puțin pentru mine, un pios mit istoriografic românesc, părăsirea/pierderea Daciei având de fapt loc în 260.

<sup>15</sup> O contribuție recentă a lui Zsolt Visy despre acest subiect foarte sensibil, legat de pasiuni politice și naționaliste (chestiunea Ardealului), dă dovadă de o mare rigoare și neutralitate, recunoscând totuși caracterul „patriotic” al unor scrieri ale lui András Alföldi („*Dacia ... diuturno bello Decibali viris fuerat exhausta*”, András Alföldi and the Continuity of Dacia”, în J. H. Richardson, F. Santangelo (ed.), *Andreas Alföldi in the Twenty-First Century*, Stuttgart, 2015 [HABES 56], p. 269–291). În această confruntare deja seculară între istoriografia maghiară (care insistă asupra cvasi-exterminării indigenilor în noua provincie, semi-romanizarea lor sau caracterul radical al abandonării Daciei de către Aurelian) și istoriografia română, dominată de dogma „continuității daco-romane” (continuitatea dacilor în provincia romană, profunda lor romanizare, continuitatea latinofonilor în Dacia nord-dunăreană), Visy arată felul în care, cel mai adesea, cele două părți au folosit sursele (și mai ales absența lor) și nu s-au sfiit să exagereze cu bună știință; mai arată însă și progresele recente și posibilitatea de a depăși această moștenire contencioasă.

<sup>16</sup> Astfel, în recenzia foarte critică la repertoriul onomastic al provinciei Dacia alcătuit de András Kerényi (*A Dáciai személynék – Die Personennamen von Dazien*, Budapesta, 1941), Georges Seure scria: „Je sais bien que lorsqu’il s’agit des régions balkaniques, il faut toujours penser à des motifs d’ordre patriotique pour expliquer, même dans l’ordre scientifique, les préférences et surtout les exclusions” (*Revue de Philologie, de Littérature et de Philologie Anciennes*, 21, 1947, p. 196).

Înclin să cred că pentru fenomenul receptării un mijloc privilegiat este cel al corespondenței savante, pentru care țin să dau trei exemple, care dezvăluie treptat practicile unei epoci nu de mult apuse.

(I) Primul este schimbul epistolar dintre Vasile Pârvan (1882–1927)<sup>17</sup> și reputatul latinist Jérôme Carcopino (1881–1970)<sup>18</sup>, din păcate incomplet. Doar scrisorile primului, în număr de 12 (între 1923 și 1927), s-au mai păstrat la Paris, în Fonds Jérôme Carcopino de la Bibliothèque de l'Institut de France, unde am avut ocazia să le cercetez pentru a le putea edita<sup>19</sup>. Acest mic corpus are în fundal tocmai înființarea Școlii Române de la Roma, al cărui prim director a fost Pârvan; se mai adaugă felul în care se reflectă în Franța primele producții românești care privesc direct antichitatea locală/națională – despre geți, greci și romani –, în spiritul naționalist al epocii, cum reiese din monografia *Getica*<sup>20</sup>. Or, Școala Română de la Roma a fost concepută tocmai după modelul francez al École Française de Rome, al cărei viitor director va fi Carcopino.

Corespondența Pârvan-Carcopino este doar un exemplu al vastei comunități de savanți care cartografiază dinamismul intelectual al epocii<sup>21</sup>, schițând rețelele de colaborare sau de simplă colegialitate<sup>22</sup>. În acest ansamblu al lumii savante care se intensifică după încercările și tragediile primului război mondial, Pârvan constituie un corespondent interesant prin două calități, cea de director al Școlii Române de la Roma (1921–1927), dar mai ales cea de antichizant în România, unde-și asumase

<sup>17</sup> Vezi A. Ștefan, „Vasile Pârvan, istoric al antichităților clasice în România, fondator al școlii naționale de arheologie și epigrafie”, *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie*, 33, 1982, p. 302–336.

<sup>18</sup> Profesor de istorie romană la Sorbona (1920–1945), director al Școlii Franceze de la Roma (1937–1940) și membru al Institut de France începând cu 1955; autor al faimoasei „loi Carcopino” (1941), privitoare la săpăturile arheologice.

<sup>19</sup> Vezi D. Dana, „Pythagore, « nous autres Gètes » et la Dacie de Trajan: lettres de Vasile Pârvan à Jérôme Carcopino (1923–1927)”, *Revue Roumaine d'Histoire*, 49, 2010, p. 189–210. Pentru un caz de corespondență savantă comparabilă cu fondul Carcopino prin amploare și anvergură științifică, vezi C. Bonnet, *La correspondance scientifique de Franz Cumont conservée à l'Academia Belgica de Rome*, Bruxelles-Roma, 1997.

<sup>20</sup> Conferințele lui Pârvan la Londra și Cambridge (în primăvara anului 1926), publicate postum și intitulate *Dacia. An Outline of the Early Civilizations in the Carpatho-Danubian Countries* (Cambridge, 1928) vor fi traduse în română, după originalul francez, în 1937 (cunoscând a 5-a ediție în 1967, îngrijită de Radu Vulpe).

<sup>21</sup> Cf. Al. Zub, *Pe urmele lui Vasile Pârvan*, București, 1983, p. 170–188 („Lumea savantă a epocii”). Cele mai multe dintre scrisorile trimise sau primite de Pârvan au fost editate de Al. Zub, *Vasile Pârvan. Corespondență și acte*, București, 1973. Pe ansamblu, numărul corespondențelor străine este destul de redus; cum se știe, restul corespondenței este iremediabil pierdut, hîrțile și corespondența sa personală fiind distruse conform voinței sale testamentare din 25 mai 1927 (*Ibid.*, act nr. XXX).

<sup>22</sup> Pentru o reflecție asupra subiectului, vezi Chr. Jacob, „Le miroir des correspondances”, în C. Bonnet, V. Krings (ed.), *S'écrire et écrire sur l'Antiquité. L'apport des correspondances à l'histoire des travaux scientifiques*, Grenoble, 2008, p. 7–17.

misiunea de a „reînvia trecutul” țării sale, cum observa confratele său de la Paris<sup>23</sup>. Pe de o parte, o astfel de misiune era importantă pentru o „cultură mică”, emergentă și în căutare de recunoaștere; pe de altă parte, acest avânt legat de crearea propriilor tradiții și structuri academice interesa tangențial savanții occidentali, curioși să exploreze antichitățile mai puțin cunoscute din noii Balcani și noua Europă Centrală și dornici să cultive relații privilegiate cu savanții locali<sup>24</sup>.

Informat de dispariția prematură a lui Pârvan, la doar 45 de ani, Carcopino va publica trei evocări în termeni pe cât de elogiși, pe atât de marcați de emoție<sup>25</sup>, neuitând să trimită o contribuție la volumul omagial care onora memoria dispărutului, publicat abia după mai mulți ani de către Asociația Academică „Vasile Pârvan” a Foștilor Membri ai Școlii Române de la Roma. Studiul său cuprinde următoarea mențiune: „et je croirais répondre aux intentions des initiateurs des *Mélanges Vasile Pârvan*, en leur apportant cette modeste contribution à l’histoire des Thraces, de laquelle les admirables *Getica* du grand savant roumain, leur maître, ont si largement mérité”<sup>26</sup>. Peste câteva decenii, cu prilejul dezghețului temporar dintre România lui Ceaușescu și Occident, Carcopino va trimite la o revistă locală o evocare emoționantă despre Iorga și Pârvan<sup>27</sup>, cei doi istorici români pe care îi elogiase deja în 1959, într-un periodic al emigrației române<sup>28</sup>.

Monografia *Getica*, apărută în primele luni ale anului 1927, anul dispariției lui Pârvan, a fost bine primită în Franța, cum reiese din recenzii și semnalări<sup>29</sup>, datorită

<sup>23</sup> J. Carcopino, *Apulum*, 7, 1968, p. 34.

<sup>24</sup> George G. Mateescu (1892–1929), profesor la universitatea din Cluj și al doilea director al Școlii Române de la Roma (1927–1929), a fost în legătură cu Georges Seure (1873–1944), membru al Școlii Franceze de la Atena. Amândoi au fost preocupați de onomastica și istoria tracilor, fiind autori a numeroase studii, publicate sau rămase în manuscris, de calitate destul de inegală, multe marcate de speculații și caracter maximalist, ceea ce nu era deloc rar în epocă. Vezi I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, București, 1967<sup>2</sup>, p. 60–62; D. Dana, *Onomasticon Thracicum (OnomThrac). Répertoire des noms indigènes de Thrace, Macédoine Orientale, Mésies, Dacie et Bithynie*, Atena, 2014 (*MELETHMATA* 70), p. XV–XVII. Corespondența lor este inedită; Seure îi scria savantului român: „Depuis si longtemps que j’ai réuni moi-même des matériaux pour les noms propres thraces, je suis bien placé pour connaître (...)” (V. Turcuș, *George G. Mateescu (1892–1929) – director al Școlii Române din Roma. Viața și opera*, București, 2008, p. 69 n. 1).

<sup>25</sup> J. Carcopino, „Vasile Pârvan”, *Revue des Études Anciennes*, 29, 1927, p. 406–408; *Idem*, „Vasile Pârvan”, *Revue Historique*, 155 (2), 1927, p. 458–460; al treilea în România: „Vasile Pârvan – In memoriam”, *Gândirea*, 7, 1927 (9), p. 206–207 („une perte incalculable pour toutes les patries de la science”).

<sup>26</sup> *Id.*, „Note sur une épitaphe thrace rédigée en latin et gravée en lettres grecques”, în *În memoria lui Vasile Pârvan*, București, 1934, p. 77–95 (citată la p. 77).

<sup>27</sup> *Id.*, „Nicolas Iorga et Vasile Pârvan”, *Apulum*, 7, 1968, p. 33–34.

<sup>28</sup> *Id.*, „Souvenirs sur Nicolas Iorga et Vasile Pârvan”, *Revue des Études Roumaines*, 7–8, 1961 [*Actes du Premier Cycle des Journées d’Études Roumaines (24–26 janvier 1959)*], p. 69–71.

<sup>29</sup> A. Grenier, *Revue des Études Anciennes*, 1927, p. 328–330: „grâce à M. Pârvan, l’archéologie dace et la jeune école archéologique roumaine s’imposent désormais à l’attention du monde savant” (p. 330); E. Pottier, *Revue Archéologique*, 1928 (2), p. 220–223: „Après l’avoir lu, on comprend bien comment la Roumanie, principauté danubienne, est entrée pour toujours dans le cercle des nations qui se font honneur de reconnaître Athènes et Rome pour leurs ancêtres et leurs éducatrices” (p. 223); Z. Zeiller,

faptului că a doua parte era constituită de un rezumat considerabil în franceză. Prezentată drept un testament științific al savantului român, ea era lăudată în acești termeni de Carcopino, care constata că Pârvan „est mort pour l'œuvre dont [la Roumanie] constate le succès et qui consista, à force de labeur et d'intelligence, à affranchir la Roumanie de toutes les tutelles intellectuelles, et à lui gagner, dans l'ordre des recherches historiques et archéologiques, la belle place, indépendante et glorieuse, que les sacrifices de la guerre lui ont attribuée sur la carte”<sup>30</sup>. Cuvinte frumoase, dar mai ales o frumoasă retorică, în acord cu spiritul epocii<sup>31</sup>. Carcopino continua: „la Roumanie ne se devait-elle pas à elle-même de reconstituer, par le travail de ses fils, les titres authentiques de sa noblesse ancienne? Ce que Jullian a fait pour la Gaule, Gsell pour l'Afrique française, Pârvan, d'une volonté clairvoyante et tenace, entendait le réaliser pour son pays”<sup>32</sup>.

Identificarea lui Pârvan, ca de altfel a generației sale, cu strămoșii, este frapantă, dar deloc surprinzătoare pentru epocă. Cele două componente privilegiate de istoricii români ai acelei vremi, romanii dar și, și chiar din ce în ce mai apăsător, geții/dacii, se regăsesc firesc în scrisorile lui Pârvan: „[la] Dacie de Trajan” (nr. 3); copleșit de prea multe obligații, Pârvan se plângea în scrisoarea nr. 6: „l'envie de faire des discours même sur mes Gètes me manque”. Iar în scrisoarea nr. 12, după ce citise una dintre cărțile majore ale lui Carcopino, oferind o viziune particulară despre pitagorism<sup>33</sup>, Pârvan scria: „nous autres Gètes, dont déjà les contemporains d'Hérodote disaient que nous ayons adopté la doctrine pythagoricienne, *Zalmoxis* se trouvant être son esclave gète et son disciple”. E o aluzie la paginile din *Getica*, cele mai învăluitoare și celebrate de discipolii săi, unde zugrăvea îndelung o religie getică pură și „idealistică”<sup>34</sup>, proslăvind îndelung „un système de croyances caractéristiques

---

*Journal des Savants*, 1927, p. 422–423. Mai merită semnalată, pentru difuzarea ideilor savantului român, prezentarea pe larg a cărții lui V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1923, cu traduceri ale unor pasaje de către H. Grégoire, „La romanisation aux bouches du Danube”, *Revue Belge de Philologie et d'Histoire*, 4, 1925, p. 317–331; 11, 1932, p. 599–625.

<sup>30</sup> J. Carcopino, *Revue des Études Anciennes*, 29, 1927, p. 406.

<sup>31</sup> Aceste considerații, care se cuvin repuse în context, nu trebuie folosite la consolidarea mitului pârvanian, idol fondator al Institutului de Arheologie și al Universității din București.

<sup>32</sup> J. Carcopino, *Revue des Études Anciennes*, 29, 1927, p. 406. Ca ultim omagiu al prieteniei lor, Carcopino scria: „Mais c'est le privilège de ces belles existences tranchées en plein essor, et si pleine en leur tragique brièveté, de se survivre dans le cœur des hommes qui en furent les témoins émerveillés” (*Ibid.*, p. 408).

<sup>33</sup> *Idem*, *La Basilique Pythagoricienne de la Porte Majeure*, Paris, 1926.

<sup>34</sup> Pentru viziunea lui Pârvan despre geți, care funcționează de fapt într-un binom cu cea despre romani, vezi Z. Petre, „Le mythe de Zalmoxis”, *AUB. Istorie*, 42–43, 1993–1994, p. 28–32; Fl. Țurcanu, „Occident, Orient și fascinația originilor la Vasile Pârvan și Mircea Eliade”, *Studia Politica*, 2, 2002, p. 761–767 (= „Entre Occident et Orient. Vasile Pârvan, Mircea Eliade et la fascination de la protohistoire dans la Roumanie de l'entre-deux-guerres”, *Studia UBB. Philosophia*, 2006/1, p. 41–52); Z. Petre, *Practica nemuririi. O lectură critică a izvoarelor grecești referitoare la geți*, Iași, 2004, p. 39 n. 2, 120; D. Dana, *Zalmoxis de la Herodot la Mircea Eliade. Istorie despre un zeu al pretextului*, Iași, 2008, p. 306–311.

pour les Indoeuropéens de l'Europe centrale et septentrionale: les Gètes croient à l'immortalité de l'âme et à la continuation de cette vie dans une sorte de Walhalla, à côté du dieu suprême, Zalmoxis<sup>35</sup>. Dacă tracii erau politeiști, geții ar fi profesat un „hénouthéisme idéaliste”: „les Gètes, au-delà du Haemus, vivaient encore dans les conceptions primitives indo-européennes de l'idéalisme naïf et irréductiblement ouranien”; ceea ce-i permitea să conchidă: „Ce qui est certain, c'est la grande *religiosité* des Gètes”<sup>36</sup>.

În privința acestui naționalism asumat și devenit în mare parte vector al cercetării științifice, revelator e un pasaj dintr-o scrisoare din 23 octombrie 1937 trimisă de Mihail Rostovtzeff lui Franz Cumont, cu privire la monografia lui Dumitru Tudor despre așa-numiții „Cavaleri Danubieni”<sup>37</sup>: „Je viens de recevoir le livre de Tudor. J'y ai feuilleté. C'est une bien curieuse production d'archéologie nationaliste si typique des petits pays des Balkans. Il ne veut pas que les tablettes soient Thraces parce que pour lui les Thraces sont ses ennemis les Bulgares”<sup>38</sup>.

Micul dosar epistolar rezumat aici mai detaliază raporturile lui Pârvan cu o serie întreagă de savanți occidentali, unii dintre ei fiind de altfel propuși de către corespondentul lor, în calitatea sa de secretar general, drept membri de onoare ai Academiei Române: René Cagnat, Jérôme Carcopino<sup>39</sup>, Franz Cumont, Henri Focillon, Giuseppe Lugli, Roberto Paribeni, Henri Pirenne, Edmond Pottier<sup>40</sup>. Prin aceste schimburi de noutăți, dar și de extrase și cărți, însoțite de cereri de colaborare, de

<sup>35</sup> Descrierea sa folosește vocabularul și tonul unei predici: „omul nu poate ajunge la nemurire decât curățându-se de orice fel de patimă; carnea, vinul, femeile, sunt o murdărie a sufletului”; iar în rezumatul francez, „l'antiquité est unanime à reconnaître aux Gètes une profonde et sévère religiosité, qui pénètre et détermine leur vie nationale dans toutes les circonstances, soit de quotidienne révérence aux pouvoirs surnaturels, soit de catastrophique union avec la divinité immortelle, en renonçant volontiers à la vie tourmentée en paix ou vaincue dans la guerre” (V. Pârvan, *Getica*, p. 151). Aceste pagini învăluitoare explică de ce monografia lui Pârvan a devenit textul sacru al discipolilor în căutarea unei spiritualități primordiale a „sufletului românesc”, și unul din textele fondatoare ale românismului din anii '30; pentru acest curent, vezi D. Dana, *Métamorphoses de Mircea Eliade. À partir du motif de Zalmoxis*, Paris, 2012, p. 27-71.

<sup>36</sup> V. Pârvan, *Getica*, p. 151-164 (rezumat francez, despre religie, p. 738-739). Peste câțiva ani, unul dintre prietenii săi, Roberto Paribeni, puternic influențat de această reconstituire, scria despre religia dacilor ca fiind definită de o „elevata speculazione religiosa” (s.v. *Daci*, în *Enciclopedia Italiana*, XII, 1931, Roma, p. 213).

<sup>37</sup> Arheolog (1908-1982), membru al Școlii Române de la Roma (1933-1935), autor al monografiei *I cavaleri danubiani* (Roma, 1937); mai târziu, va publica *Corpus monumentorum religionis equitum Danuviorum (CMRED)*, I-II, Leiden, 1969-1976 (*Études préliminaires aux religions orientales dans l'Empire Romain* 13).

<sup>38</sup> G. Bongard-Levine, C. Bonnet, Y. Litvinenko, A. Marccone, *Mongolus Syrio salutem optimam dat. La correspondance entre Mikhaïl Rostovtzeff et Franz Cumont*, Paris, 2007, p. 221-222 (scrisoarea nr. 26); este vorba despre un dosar epistolar excepțional.

<sup>39</sup> Câteva date în compilația naivă a lui P. Popescu-Gogan, „Jérôme Carcopino et la Roumanie”, în *Hommage à la mémoire de Jérôme Carcopino*, Paris, 1977, p. 235-243.

<sup>40</sup> Vezi A. Zub, *Vasile Pârvan. Scrieri*, București, 1981, p. 302 și 344-347.

înlesniri de călătorii, de acordări de onoruri, corespondența permitea, printr-un sistem de dar și contra-dar, crearea unui sistem care ștergea distanțele. Deși trebuie să fi constituit doar un infim eșantion dintr-o corespondență pârvaniană considerabilă, acest dosar trebuie citit, pentru a cita o reflecție generală, ca „un lieu d’observation privilégiée pour comprendre la sociabilité de l’*homo academicus*, la manière dont il s’insère dans un champ, avec ses réseaux d’alliances, ses lignes de front, ses clivages idéologiques”<sup>41</sup>.

(II) Al doilea exemplu este oferit de mult mai bogata corespondență dintre Dionisie M. Pippidi (1905–1993) și Louis Robert (1904–1984), doi epigrafști marcanți ai secolului XX. De această dată, e vorba de un corpus considerabil, care cuprinde 159 de scrisori păstrate în parte la Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, în parte în arhiva familiei Pippidi. Scrisorile vor fi publicate în curând sub forma unui volum, însoțite de o introducere și de comentariile de rigoare, în cadrul unui proiect comun cu profesorul Alexandru Avram, de la universitatea din Le Mans. Am avut surpriza și privilegiul să găsesc aceste scrisori trimise de D. M. Pippidi în arhiva lui Louis Robert, păstrată în cea mai mare parte la Académie des Inscriptions et Belles-Lettres. Corespondența Pippidi-Robert, care acoperă aproape trei decenii (1955–1982), ne informează despre reconvertirea lui Dionisie Pippidi din filolog clasic (latinist) în epigrafist (grec) – disciplină la fel de burgheză și suspectă ca și filologia clasică –, în anii de instaurare a regimului comunist. Această transformare izbutită are loc atunci când Pippidi începe să valorifice inscripțiile grecești găsite pe șantierul arheologic de la Histria, în contextul săpăturilor de mare amploare din primii ani de „democrație populară”, rod al investițiilor masive, rămase neegalate de atunci, pentru dezgroparea măturilor materiale. Pippidi îl avea drept model în acest domeniu atât de tehnic tocmai pe Louis Robert, care devine după al doilea război mondial pe cât de incontestabil, pe atât de reductibil în domeniul epigrafiei grecești, nu numai prin nenumăratele monografii și articole, dar mai ales prin mult așteptatul *Bulletin Épigraphique* publicat an de an în *Revue des Études Grecques*.

Scrisoare după scrisoare, ies în evidență schimburile lor bibliografice constante (prin extrase, reviste, cărți, materiale fotografice), legăturile personale (invitații și vizite reciproce, însoțite de conferințe) sau onorifice; astfel, Pippidi va fi ales membru asociat străin al Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, în 1975. Trebuie de asemenea evocate ajutorul generos și schimbul de experiență pentru organizarea de mari congrese, prin care istoricii români reintră *de facto* în circuitul internațional, cum ar fi al VII-lea Congres internațional de epigrafie greacă și latină organizat la Constanța în 1977<sup>42</sup>, după ce al IX-lea Congres al limesului (despre

<sup>41</sup> Chr. Jacob, *Le miroir des correspondances*, p. 12.

<sup>42</sup> D. M. Pippidi (ed.), *Actes du VII<sup>e</sup> Congrès International d’Épigraphie Grecque et Latine. Constantza, 9–15 septembre 1977*, București–Paris, 1979. Congresul a prilejuit și o culegere de studii epigrafice editate de același D. M. Pippidi și de Em. Popescu, *Epigraphica. Travaux dédiés au VII<sup>e</sup> Congrès*

frontierele Imperiului Roman) fusese găzduit la Mamaia, în 1972<sup>43</sup>. Se adaugă diverse proiecte editoriale – despre care va fi vorba mai jos –, sau seria epigrafică a lui Louis Robert publicată în revista *Studii Clasice* și terminată în revista *Dacia*, cu un titlu adecvat și evocator pentru preocupările pontice și tracice ale savantului francez, „Des Carpathes à la Propontide”<sup>44</sup>.

Totul trebuie repus, evident, în context. Mia de corespondenți *ex toto orbe* ai lui Jérôme Carcopino și sutele de corespondenți ai lui Louis Robert<sup>45</sup> dezvăluie o vastă rețea de savanți care își creează propriul spațiu, propria Republică a Literelor. Repuse în context, dosarele epistolare reflectă dinamismul intelectual al epocii, reliefat de rețelele de colaborare sau de simplă colegialitate, inclusiv în spații care se integrează durabil în circuitul european în prima jumătate a secolului XX, precum Balcanii și Europa Centrală, sau încearcă să rupă izolarea intelectuală din țările socialiste, savanții locali refugiindu-se în domeniile lor ca într-o oază de libertate. Pentru aceste proiecte extinse, savanții occidentali au nevoie de colegi competenți, de posibile colaborări, de schimburi intelectuale, de ajutorări.

Scrisorile expediate de Dionisie Pippidi aduc mărturii prețioase despre ieșirea treptată a istoricilor români din izolarea bibliografică forțată<sup>46</sup>, cu schimbări de neimaginat în perioada instalării brutale a regimului comunist, interval în care clasicistul mărturisește că nu mai publicase nimic. Pe lângă publicațiile de sinteză care privilegiază limbile de circulație, îndeosebi franceza și germana (după binomul româno-rus), apar noi reviste sau noi serii, închizând definitiv paranteza stalinistă a „obsedantului deceniu”:

- o nouă serie a revistei *Dacia*, înființată de Pârvan și oprită după al doilea război mondial, când limbile „cosmopolite” și „imperialiste” sunt brutal

---

*d'Épigraphie Grecque et Latine (Constantza, 9–15 septembre 1977)*, București, 1977, care au prilejuit deci împărtășirea unor studii și sinteze recente în Occident.

<sup>43</sup> D. M. Pippidi (ed.), *Actes du IX<sup>e</sup> Congrès International d'études sur les frontières romaines. Mamaia, 6–13 septembre 1972*, București-Köln, 1974. În calitatea sa de președinte al FIEC (Fédération Internationale des Associations d'Études Classiques), Pippidi mai era în acele vremuri și editor al actelor Congresului de studii clasice de la Madrid: *Assimilation et résistance à la culture gréco-romaine dans le monde ancien. Travaux du VI<sup>e</sup> Congrès International d'Études Classiques (Madrid, septembre 1974)*, București-Paris, 1976 (un subiect care era atunci la modă, în contextul decolonizării).

<sup>44</sup> L. Robert, „Des Carpathes à la Propontide” (I–IV), *Studii Clasice*, 9, 1967, p. 107–119; (V), *Studii Clasice*, 10, 1968, p. 77–85; (VI–IX), *Studii Clasice*, 16, 1974, p. 53–88; (X) *Dacia*, NS, 22, 1978, p. 325–329 (= *Opera Minora Selecta*, VI, Amsterdam, 1989, p. 251–315).

<sup>45</sup> Printre care epigrafistul german Günther Klaffenbach (1890–1972), director al *Inscriptiones Graecae* (Berlin), a cărui impresionantă corespondență cu Louis Robert (1929–1972, 782 lettres) va fi publicată de Daniela Summa.

<sup>46</sup> Despre atmosfera epocii și atitudinile diferite pe care le-au avut o serie de savanți față de constrângerile regimului (C. Daicoviciu, Em. Condurachi, I. Nestor, D. M. Pippidi), vezi M. Babeș, „Arheologia românească și congresele internaționale în epoca « războiului rece »”, *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie*, 58, 2007, p. 321–344 (studiu bazat pe exploatarea publicațiilor din epocă dar și a materialelor de arhivă).

înlocuite cu rusa. Într-o scrisoare a lui Pippidi către Robert din 1956, primul i se destăinuia : „il est question chez nous de publier, à partir de cette année, une revue d'histoire et d'archéologie rédigée entièrement en français, où l'épigraphie aura sa place”. Începând cu 1957, revista *Dacia (Nouvelle Série)* va servi, precum o făcuse deja în perioada interbelică, drept vitrină a antichizanților din România, unde vor fi publicate noutăți și studii de sinteză destinate publicului savant occidental, nu numai descoperiri arheologice mai însemnate, dar și studii de anvergură despre antichitățile pontice și carpatice, inclusiv epigrafice. Louis Robert anunța astfel primul ei număr în *Bulletin Épigraphique*: „cette nouvelle série de la revue ressuscitée *Dacia*, tout entière rédigée en une langue internationale, le plus souvent le français”<sup>47</sup>;

– în al doilea rând, revista la fel de specializată *Studii Clasice*, care apare din 1959, drept un alt rod al voinței de normalizare și reoccidentalizare, și care va publica studii de filologie clasică dar și contribuții mai generale, legate de antichitate.

În același timp cu destrămarea izolării și reluarea contactelor cu savanți și instituții din Occident, mai este vorba și de un fenomen de imitație și de concurență între țările din „lagărul socialist”<sup>48</sup>, care ar merita să fie studiat cândva<sup>49</sup>, atât la nivel personal, dar și instituțional și al „forurilor de conducere”.

În ambele creații editoriale rolul primordial îi revine neobositului D. M. Pippidi, care reactivează astfel contacte din vremea studiilor sale la Paris, sau intră în legătură cu alți istorici occidentali. Aceștia trimit în acei ani de relativă libertate contribuții legate cel mai adesea de spațiul românesc, grație autorității științifice pe care epigrafistul român și-o câștigase prin publicațiile sale în franceză, germană și italiană. Nu întâmplător, în primele numere ale acestor două reviste – cele mai consistente de altfel<sup>50</sup> –, ca și în alte periodice dedicate antichității care își ridică

<sup>47</sup> J. și L. Robert, *BÉ*, 1959, 8.

<sup>48</sup> Astfel, al IX-lea Congres internațional de epigrafie greacă și latină va fi organizat la Sofia, în 1987, prin strădania lui Georgi Mihailov (1915–1991), care a fost de altfel președintele AIEGL (Association Internationale de l'Épigraphie Grecque et Latine) încă de la înființarea asociației, în 1972. Voi avea ocazia să public corespondența dintre Louis Robert și Georgi Mihailov, de numai 17 scrisori păstrate (1947–1967), dar revelatoare pentru colaborarea dintre cei doi epigrafiști și realitățile din Bulgaria socialistă; în schimb, cele câteva scrisori conservate ale corespondenței dintre D. M. Pippidi și G. Mihailov nu privesc decât bucătăria internă a organizării colocviilor.

<sup>49</sup> Concurența dintre România și Bulgaria este evidentă în cazul organizării congreselor de tracologie și al identificării cu trecutul tracic, în paralel cu o operațiune de seducție la adresa publicului occidental, totul în cadrul unei legitimări a propriului regim politico-ideologic. Pentru amănunte, vezi privirea critică și extrem de binevenită a lui Tch. Marinov, *Nos ancêtres les Thraces. Usages idéologiques de l'Antiquité en Europe du Sud-Est*, Paris, 2016, care compară evoluțiile diferite din istoriografiile naționale balcanice.

<sup>50</sup> O simplă privire asupra dimensiunilor numerelor acestor reviste, și a ponderii dintre autori occidentali și locali (tradusă în subiecte generale sau strict locale), arată cu o fidelitate crudă contrastul dintre deschiderea treptată din anii 1960–1970 și degradarea situației din triștii ani 1980, cu subțierea în ambele sensuri a contribuțiilor, imprimate pe tot mai jalnica „hârtie socialistă”.

nivelul<sup>51</sup>, putem constata că au fost publicate o serie întreagă de articole scrise de savanți occidentali, ceea ce arată în filigran difuzarea lor în principalele biblioteci, precum și o mai bună difuzare a producțiilor românești în domeniu. Antichitatea spațiului românesc iese astfel dintr-un con de umbră, în timp ce nivelul scrisului istoric din România, dezbărat treptat de constrângerile ideologice, tinde să se sincronizeze cu paradigmele din Occident, deși multe dintre viziuni sunt determinate de bibliografie și curente culturale antebelice.

În lumina acestei corespondențe intense, putem înțelege mai bine bogăția notițelor critice ale lui Louis Robert din *Bulletin Épigraphique*, recenzând publicațiile românești de specialitate, îndeosebi pentru Dobrogea; în ce privește epigrafia latină, se cuvine menționat repertoriul consacrat *Année Épigraphique*, unde cea mai mare parte a literaturii românești vizate este recenzată, desigur prin colaboratorii regionali.

Cum constata peste câțiva ani epigrafistul german Peter Herrmann, confrății săi Dionisie M. Pippidi (în România), Fanoula Papazoglou (în Iugoslavia) și Georgi Mihailov (în Bulgaria) au constituit prin activitatea lor tocmai „[les] meilleurs témoins de [l']influence fructueuse de la science française”<sup>52</sup>.

(III) Al treilea exemplu este oferit de epigrafistul și lingvistul Ion Iosif Russu, de la Institutul de Istorie de la Cluj<sup>53</sup>. Arhiva sa științifică, păstrată din fericire într-o mare proporție<sup>54</sup>, cuprinde o corespondență extrem de bogată, în care limba de predilecție folosită în schimburile cu savanții occidentali sau balcanici este franceza, și nu germana, așa cum ne-am fi putut aștepta în lumina scrierilor sale. Am avut acces la acest dosar căutând urmele schimbului epistolar cu lingvistul francez Olivier Masson (EPHE), specialist al onomasticii grecești, despre care aveam știre dintr-o mențiune a lui<sup>55</sup>, dar și din scrisorile „interceptate” și traduse de omniprezenta Securitate. După cum semnala un „lucrător operativ” în 1963, „în prezent [I. I. Russu]

<sup>51</sup> Precum *Acta Musei Napocensis* (Cluj) și *Apulum* (Alba Iulia).

<sup>52</sup> P. Herrmann, „Provinces danubiennes et balkaniques: épigraphie grecque”, în *Un siècle d'épigraphie classique: aspects de l'œuvre des savants français dans les pays du bassin méditerranéen de 1888 à nos jours. Actes du Colloque international du centenaire de L'Année épigraphique, Paris: 19-21 octobre 1988*, Paris, 1990, p. 174.

<sup>53</sup> Vezi evocarea erudită semnată de M. Bărbulescu, „Centenar Ion Iosif Russu”, *Tribuna*, 222, 1-15 decembrie 2011, p. 16-18.

<sup>54</sup> Păstrată la BCU Cluj. Împreună cu Eugenia Beu-Dachin (MNIT, Cluj), intenționăm valorificarea acestei extraordinare surse epistolare despre raporturile intelectuale ale deceniilor de orânduire comunistă.

<sup>55</sup> I. I. Russu îi trimisese pe la sfârșitul anilor 1940 lui O. Masson, interesat pe lângă onomastica greacă și de cele periferice sau „barbare”, un pachet de extrase, articolele sale fiind semnalate în notița tânărului savant francez, „I. I. Russu. Travaux divers concernant l'onomastique balkanique”, *Revue Internationale d'Onomastique*, 1, 1949, p. 147-148. Masson va folosi ulterior articolele lui Russu pentru adnotările la repertoriul de nume tracice al lingvistului bulgar Dimităr Dečev (D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Viena, 1957, reimprimat în 1976); vezi D. Dana, „Un lexique des noms thraces: prolégomènes critiques”, *Revue de Philologie, de Littérature et d'Histoire Ancienne*, 86, 2012, p. 40. În dosarul epistolar al lui I. I. Russu se află scrisori ale lui Masson trimise imediat după război, iar mai apoi din anii 1959-1960.

poartă corespondență suspectă cu persoanele din Franța și Italia, pentru care fapt propun luarea lui în evidența suspexților pe obiectiv”<sup>56</sup>.

Într-o scrisoare inedită din 5 iulie 1948 primită de la Mircea Eliade, aflat deja la Paris, exilatul îi scria lui I. I. Russu despre „tânărul meu prieten” Olivier Masson, cu care istoricul clujean se afla deja în corespondență, și căruia Russu plănuia să îi trimită mai multe extrase. În răspunsul său de pe 7 septembrie 1948, Russu îi trimitea lui Eliade importantul său studiu despre religia dacilor<sup>57</sup> și scria, cu o speranță infirmată prea curând de vitregiile care vor urma: „atunci e de sperat că vor cădea cortinele și se va putea circula mai în voie”.

Semnalând versiunea germană a cărții lui I. I. Russu, *Die Sprache der Thrako-Daker* (București, 1969)<sup>58</sup>, Louis Robert remarcă: „Les épigraphistes profiteront surtout de la partie onomastique, qui à vrai dire est le fondement essentiel des recherches dans l'état de la documentation. Ce n'est pas une refonte du recueil de D. Detchev<sup>59</sup>; mais ce recueil n'est utilisé qu'avec critique et après nombreuses éliminations”<sup>60</sup>. La rîndul său, extrem de criticul dealtfel I. I. Russu scria într-o recenzie elogioasă la un studiu onomastic magistral al savantului francez, în care se ocupă și de onomastica tracică, cu bogate comentarii și îndreptări<sup>61</sup>, că acesta făcuse mai multe pentru cunoașterea acestei populații antice decât „tracologii consacrați”<sup>62</sup>. Această concluzie paradoxală dar cât se poate de pertinentă e o aluzie acerbă la exagerările și lipsurile metodologice ale unor istorici români, bulgari și occidentali nenumiți.

Reversul medaliei – ceea ce va impieta și asupra receptării în spațiul occidental – survine peste câțiva ani de la deschiderea de la sfârșitul anilor 1950, accentuată la mijlocul anilor 1960. Curând, odată cu accentuarea caracterului neoșist al regimului ceaușist, începând cu „tezele din iulie” (1971), legăturile cu Occidentul se rarefiază și devin mai dispartate; colaborările științifice și publicațiile, în reviste din România pentru savanții occidentali sau în afară pentru cei români, se

<sup>56</sup> Vezi I. Opreș, *Istoricii și Securitatea*, II, București, 2006, p. 19–38 („Ion Ieremia Russu – ‘obiectiv’ de recrutare ratată”), în partic. p. 25 și 35.

<sup>57</sup> I. I. Russu, „Religia Geto-Dacilor. Zei, credințe, practici religioase”, *Anuarul Institutului de Studii Clasice Cluj*, 5, 1944–1948, p. 61–139. Pornind de la *Getica* lui Pârvan și folosind pe larg studiul lui Russu, M. Eliade va publica, după stabilirea în SUA, o culegere de studii alimentată de profundul său românism, intitulată *De Zalmoxis à Gengis-Khan. Études comparatives sur les religions et le folklore de la Dacie et de l'Europe Orientale*, Paris, 1970 (tradusă în română în 1980: *De la Zalmoxis la Genghis-Han. Studii comparative despre religiile și folclorul Daciei și Europei Orientale*), în care capitolul cel mai influent va fi cel despre Zalmoxis și religia dacilor.

<sup>58</sup> I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, București, 1967<sup>2</sup>.

<sup>59</sup> Vezi nota 55.

<sup>60</sup> J. și L. Robert, *BÉ*, 1970, 192.

<sup>61</sup> L. Robert, „Index commenté des noms de personnes”, în N. Firath, *Les stèles funéraires de Byzance gréco-romaine. Avec l'édition et l'index commenté des épitaphes par Louis Robert*, Paris, 1964 (*Bibliothèque archéologique et historique de l'Institut français d'archéologie d'Istanbul* 15), p. 131–189.

<sup>62</sup> I. I. Russu, *Studii și Cercetări de Istorie Veche*, 16 (1), 1965, p. 205.

împuținează. În plus, din ce în ce mai puține sinteze se traduc în limbi de circulație, după explozia din anii 1960-1970. Mai mult decât atât, pentru cele două serii de *corpora* epigrafice – inscripțiile din Dacia romană<sup>63</sup> și cele din Scythia Minor<sup>64</sup>, coordonate de D. M. Pippidi și I. I. Russu – este impusă „de sus” publicarea în limba română, nu într-o limbă de circulație, care ar fi fost desigur franceza<sup>65</sup>. În alte țări socialiste, posibilitățile au fost diferite: dacă în U.R.S.S. *corpora* epigrafice vor fi publicate exclusiv în rusă<sup>66</sup>, în Bulgaria ele vor fi editate în latină<sup>67</sup>, o soluție neutră și mai accesibilă publicului savant; în schimb, în Ungaria vor fi publicate în germană<sup>68</sup>, iar în fosta Iugoslavie în franceză<sup>69</sup>.

Pentru a reveni la România, Louis Robert îi cerea expres în scrisorile sale lui Pippidi ca viitorul corpus pe care îl aștepta să fie într-o limbă de circulație, dar forurile academice aveau instrucțiuni precise<sup>70</sup>. Abia începând cu anii '90 aceste *corpora* vor fi publicate nu în română, ci în franceză, ceea ce a sporit considerabil difuzarea, consultarea și citarea lor – autorii lor fiind Alexandru Avram<sup>71</sup>, Constantin C. Petolescu<sup>72</sup>, Ioan Piso<sup>73</sup> și Emilian Popescu<sup>74</sup>. Aceste serii vor continua din fericire tot în franceză, limba științifică a generației care a cunoscut ultimele decenii comuniste și cele trei scurse după 1989.

Nu este deloc întâmplător că o parte dintre cei care filtrează în prezent producția istoriografică românească în Franța sunt români; astfel, cei care lucrează direct cu sursele, mă refer îndeosebi la inscripțiile grecești și latinești, precum Alexandru Avram, profesor la o universitate din Franța, care este redactor regional la două instrumente de referință, *Bulletin Épigraphique* găzduit în *Revue des Études*

<sup>63</sup> IDR: D. M. Pippidi, I. I. Russu (ed.), *Inscriptiones Daciae Romanae. Inscripțiile Daciei romane*, București, trei volume apărute în mai multe fascicule între 1975 și 1988.

<sup>64</sup> ISM: *Inscriptiones Scythiae Minoris Graecae et Latinae. Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine*, București, trei volume apărute între 1980 și 1987.

<sup>65</sup> D. M. Pippidi scrie într-o franceză desăvârșită, ușor desuetă pe alocuri.

<sup>66</sup> Spre exemplu, CIRB: V. V. Struve et alii, *Corpus Inscriptionum Regni Bosporani. Korpus bosporskikh nadpisej*, Moscova-Leningrad, 1965.

<sup>67</sup> G. Mihailov, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, Sofia, 4 volume apărute între 1958 și 1966; B. Gerov, *Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae [inter fluvios Oescum et Iatrum]*, Sofia, 1989.

<sup>68</sup> RIU: *Die römischen Inschriften Ungarns (RIU)*, 4 volume apărute între 1972 și 1984 (Budapest-Amsterdam-Bonn).

<sup>69</sup> IMS: F. Papazoglou (ed.), *Inscriptions de la Mésie Supérieure*, Belgrad, 4 volume apărute între 1976 și 1982.

<sup>70</sup> În câteva rânduri am fost solicitat de colegi occidentali să traduc din prezentările și comentariile lui Pippidi din corpusul inscripțiilor de la Histria, care scria într-o frumoasă română ușor arhaică (de exemplu „lespede vătămată”).

<sup>71</sup> ISM III: *Callatis et son territoire*, București-Paris, 1999; și un supliment publicat în 2018 (ISM VI.2), de Al. Avram, M. Bărbulescu, L. Buzoianu, *Suppléments. Tomis et son territoire*, București-Paris, 2018.

<sup>72</sup> IDRE: C. C. Petolescu, *Inscriptions de la Dacie Romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie (I<sup>er</sup>-III<sup>e</sup> siècles)*, I-II, București, 1996-2000

<sup>73</sup> IDR III.5: *Inscriptions d'Apulum*, I-II, Paris, 2001.

<sup>74</sup> ISM IV: *Tropaeum Traiani – Durostorum – Axiopolis*, București, 2015.

*Grecques* și *Supplementum Epigraphicum Graecum* (Leiden), în care recenzează critic publicațiile din Bulgaria, România, Ucraina și Rusia, referitoare la epigrafia greacă din spațiile tracice și pontice, inclusiv a publicațiilor în limbile vernaculare. Cât despre epigrafia latină, de câțiva ani funcționează un nou proiect parizian, *Epigraphica Romana*, cu notițe critice despre publicațiile recente de epigrafie latină – proiect care vizează și încurajarea editării de noi *corpora* epigrafice pentru provinciile romane din spațiul danubiano-balcanic, prin crearea unor echipe transfrontaliere<sup>75</sup>.

Aș încheia cu niște gânduri legate de evoluțiile recente. Cu excepția celor – din ce în ce mai puțini – formați în Franța, franceza e pe cale să dispară ca limbă științifică în România<sup>76</sup>. O întreagă diversitate lingvistică în alte limbi decât engleza este pe cale să apună iremediabil, noile generații fiind deprinse aproape exclusiv cu noua *lingua franca*, inclusiv în domeniul Antichității, unde tradițiile germană, franceză și italiană au fost atât de importante<sup>77</sup> și fără de care nu se poate face o cercetare demnă de acest nume. Desigur, motivele și circumstanțele sunt felurite, de la formarea preuniversitară unde engleza predomină, trecând prin mecanismele perverse de depunere de proiecte și diseminare științifică (conform formulei *Publish or perish*), cu aplicarea tipic românească a sistemului „pe puncte”, până la simplă comoditate, cu bibliografii compuse aproape exclusiv din articole anglofone, majoritatea destul de repetitive; fără a mai pomeni reviste nou-înființate care publică exclusiv în engleză, considerată pesemne singura limbă demnă de circulație, și care-și aplică – sau cumpără – criterii de evaluare care au puțin de-a face cu adevăratele exigențe. Acest fenomen reductiv implică ideea că nu subiectul și felul în care este tratat ar fi esențiale, ci strict limba de difuzare și de „impact”, a mult clamatei „vizibilități”, printr-un fel de procedeu de magie simpatică sau de *wishful thinking*. Nu numai că nu prea se mai scrie în franceză sau în alte limbi decât engleza, dar noile generații nu mai sunt capabile, în general, să vorbească alte limbi, sau să citească în alte limbi străine decât engleza, într-o țară care, oficial, este francofonă. Or, diversitatea lingvistică ce se subțiază este și una care presupune informare, deschidere spre alte spații istoriografice și alte tendințe decât noile surrogate intelectuale, mode trecătoare și expresii făcute să sune bine, dar care duc la o teribilă sărăcire, nu numai a limbii scrise și a expresiei orale, dar mai ales a conținutului științific. Această sărăcire a exprimării și a limbii se poate constata, în mod paradoxal, și pentru publicațiile redactate în română. Din păcate, asemenea fenomene de reducere la un monolingvism științific, dublat de o exprimare deficitară, se înstăpânește și în alte țări vecine, de exemplu în Bulgaria, unde sunt vehiculate aceleași pseudocriterii și reguli inventate, care nu servesc decât compilațiilor și celor care-și umflă cv-urile mimând efemera vizibilitate a rețelelor sociale.

<sup>75</sup> Noi vom continua să fim o punte între aceste spații geografice și istoriografice, este de la sine înțeles.

<sup>76</sup> Și mai îngrijorătoare este situația limbii germane.

<sup>77</sup> Poate situația este ușor diferită pentru alte perioade istorice, dar ce am putut observa pentru antichizantii tineri din România este extrem de îngrijorător.

Este imperios necesar ca acest proces de uniformizare *par le bas*, cum spun francezii, să fie stăvilit, pentru a nu se ajunge la reiterarea expresiei medievale *Graeca sunt, non leguntur* în *Anglica non sunt, non leguntur*. În consecință, e de dorit ca responsabilii și cei cu putere de decizie din mediile universitare și institutele de cercetare să dezvolte voluntar legăturile existente cu cât mai mulți parteneri europeni și să permită formarea tinerilor promițători în cât mai multe centre universitare occidentale, într-o diversitate lingvistică la scara Europei – inclusiv prin parteneriate cu țările vecine. Personal am putut constata cât de limitate sunt schimburile intelectuale și bibliografice între România și Bulgaria, comparând bibliotecile de specialitate din București și Sofia, în condițiile în care multe subiecte ar trebui tratate transfrontalier și ar necesita o colaborare firească. Cadrul oferit de integrarea europeană trebuie să aducă o aprofundare a cooperării, în răspăr cu tendințele politice actuale și cu populismul în spatele căruia nici măcar nu se mai ascunde un regres cultural care pare ireversibil. Rolul istoricilor este să fie minți deschise și minți critice, pentru a permite existența unei societăți deschise, unei societăți informate, a unei societăți responsabile.